

**A.ÁBDIEVTÍN «ÁJAYIP ADAMLAR» SHÍĠARMASÍNÍN
KOMPAZICIYASÍ, SYUJETI HÁM JANRLÍQ ÓZGESHELIGI**

Seitnazarova Guljahan Seitnazarova,
Qaraqalpaq mámleket universiteti, PhD

Baxitova Jasmina Arman qızı,
Qaraqalpaq mámleket universiteti student

***Annotaciya.** Maqalada jazıwshı, jurnalist hám qálemi ótkir jurnalist Allanazar Ábdievtiń dóretiwshiligi úyrenilgen. Tiykarınan jazıwshınıń «Ájayip adamlar» ilimiy-fantastikalıq povestiniń kompaziciyası, syujeti hám janrlıq ózgesheligi ashıp berilgen.*

***Gilt sózler:** ilimiy-fantastikalıq povest, kompaziciya, syujet, janr, publicistikalıq sheberlik.*

Kópshilik qálem iyeleri jámiyette bolıp atırǵan waqıya hám hádiyselerdiń hámmesine itibardı qaratıp óziniń pikir hám usınısları menen jámiyetlik pikirdiń qáliplesiwine tásir etip otıradı. Kópshilik redaktorlarda (bul jerde bas redaktorlar názerde tutılmaqta) onsha kózge taslana bermeytuǵın ózgeshe bir pazıyletler Allanazar Ábdievtiń jurnalistlik hám de dóretiwshilik xızmetinde kózge taslanadı.

Birinshiden, Allanazar Ábdiev tarmaqlıq gazetaniń bas redaktori sıpatında sol taraw boyınsha kóp oqıp, kóp izlenetuǵın jurnalist ekenligin anıqladıq, ekinshiden, sol taraw boyınsha eń aktual máseleler boyınsha toqtawsız jazatuǵın redaktor jurnalist. Derlik gazetaniń hár bir sanında bas redaktordıń, avtordıń keminde bir maqalası kózge taslanadı. Sonlıqtan, Allanazar Ábdievtiń jurnalistlik dóretiwshilik xızmetiniń tiykarǵı tematikası mádeniyat hám sport mashqalaları, bul tarawdaǵı jetiskenlikler baǵdarındaǵı hár qıylı janrlardaǵı (informaciyalıq janrlardan baslap, analitikalıq, kórkem publicistikalıq maqalalarǵa shekem) miynetlerin ushıratamız.

Izertlew jumısınıń obiecti esaplangan «Ájayip adamlar»¹ ilimiy-fantastikalıq povestinde avtor ilimiy-fantastikalıq kózqarastan planetalardaǵı ómir, kosmoslıq izertlewdegi jańa proektler, insaniyattı kútip turǵan apatlar, jerlikler hám ózge planetalıqlar ortasındaǵı qatnasıqlar sonday-aq, gázep, jawızlıq aqır sońında tuwrı joldan adastırıwı, jaqsılıq hám jamanlıq arasındaǵı gúresti súwretleydi.

Povest Alango Ilimler Akademiyasındaǵı májlisten baslanıp, Alango hám Jer planetası ortasındaǵı mángilik doslıq baylanısı yaǵniy, alangolı alım Isok hám jerli

¹Обдиев А. Қарақалпақ қосығы. (Повестылер, гүрриңлер, тымсаллар, интермедиялар хәм сценарийлар). – Т.: «TAMADDUN», 2021, 273-320-б.

shipaker Gózzaldín shańaraq qurıw quwanışı menen pitedi. Sonday-aq, Alango, Jer hám Zevs planetalarındaǵı turmıs shárayatı sáwlelengen. Povesttegi waqıyalar, kórkem bayanlaw usılı, qahramanlar táǵdiri qızıq. Shıǵarmanıń kompaciysı hám syujeti jazıwshı tárepinen sheber ashıp berilgen.

Jazıwshı shıǵarma kompaciyası hám syujeti talaplarına qatań ámel etedi yaǵniy, kórkem shıǵarmada súwretlenetuǵın waqıyalardıń, hádiyselerdiń mazmunı, qaharmanlar xarakteri hám personajlardıń is-háreketleri, maqseti bir pútinlikte berilgen. Waqıyanıń syujeti bılay baslanadı: *«Universitettiń ekinshi qabatındaǵı keń zalda májlis bolıp atır edi. Bir gezde sana (avtor – bizińshe sana)dan; - «Esitpedim demeńler» – degen sóz eki ret qaytalandı. Keyin hámme jıynalıstı waqtınsha toqtatıp, qulaq túrdi.*

- *Alangonıń basshıların, ilimiy xızmetkerlerin búgingi májliste, saray imarati menen qosá kúl etip, kúydırıp jiberdim. – Bunnan keyin misqıllı kúlki dawısı esitildi».*

Bul dawıs shıǵarmanıń baslı qaharmanı jigirma bes jaslar shamasındaǵı universitetlerden biriniń rektorı, jas jigiti Isoktiń inisi Senjekindiki edi. Avtor shıǵarmadaǵı barlıq waqıyalardıń rawajlanıwın hátteki, sheshimdi de usı jaǵday menen baylanıstıradı. Senjekinniń shıǵarmadaǵı obrazı mine usılay unamsız baslanadı. Qalǵan waqıyalar onıń islegen jawız háreketi, aldaǵı rejelerin boldırmaw ushın bas qosqan jaqsı niyetli insanlardıń is-háreketlerine qurıladı.

Senjekin arıqlawdan kelgen jigirma úshler shamasındaǵı jigiti edi. Urtları tap ishinen bir-birine tarttırıp qoyǵanday iyıq. Sonlıqtan jaq súyekleri shıǵınqı. Kópten beri Janporstı (avtor - tirishilik joq planeta) izertlew ekspediciyasın basqaratuǵın edi. Sol jıllar ishinde bir ret jumıs babı menen júrip, signalizaciyanıń úziliwinen adasıp ketip, álle qayaqlardan bir jıldan soń zorǵa qaytıp oraldı.

Senjekinniń unamsız háreketleriniń sebebi onıń ekspediciya dawamında joq bolıp ketiwi hám kelgennen soń minez-xulqındaǵı ózgerisler menen xarakterlenedi. Ol hátte, óz tuwısqan aǵası Isoktı da ayamay qarsılıǵı ushın betin kúydırǵısh qara suyıqlıq penen kúydiredi. Onıń ayawsız háreketleri Kelkina eliniń Kishma wálayatına gaz bombasın taslaw menen dawam etedi.

Shıǵarmada tuwısqanlıq qatnasıqları, aǵa-ininiń eki poziciyada ilimge xızmet etiwı ashıladı. Jazıwshı Senjekinniń jawız háreketlerin, shıǵarmanıń syujetin baylanıstıratuǵın wayıyanıń túyinin aǵası Isoktiń tiline bayanlaydı.

Senjekin ne isleytuğının bilip bolmaydı. Onlağan kúnniń ózinde adam shıdamaslıq zulımlıqlar isledi. Biraq, tas emes, bas qattı eken. Hámmesine kónip atırmız. Sebebi házirshe basqa sharamız da joq, dep Isok inisininń is-háreketlerinen qısınıspağa túsedi.

Isok jaw salğan jaradan tuwısqanınıń hazarı awırlıqın awır gúrsiniwmenen bayanlaydı. Onıń tánime salğan jarası táwir bolıp kiyatır-dá, júregimdegisi jazılmadı, jazılmaydı da. Qashan Senjekin joq boladı, sonda jazılıwı múmkin», - dep Shıgarmada kompaziciya hám syujet júdá sheberlik penen bir-birine baylangan. Sebebi, mashqala shıgadı hám onıń sheshimi basqa bir waqıya menen ashılıp baslaydı.

« «Ay», «Ay»... Men – Zarya – 7. Qabil etińler...

- Zarya – 7, Zarya – 7. Men – Ay, esitip turıppan.

- Joldas Afanasiev Vladimir Mixaylovich, Zarya – 7 kosmos izertlewshisi

korabl ekipajınıń komandiri Abat Baxtiyar ulına ekipajdıń jeti sutkalıq sheksiz keńislikerge saparındağı atqarğan jumısları haqqında bayanat etiwge ruxsat etseńiz, - deydi qoyıw dumannan ibarat belgsiz planetanıń qasında turğan úlken kosmos kemesiniń ishindegi adam pultıń janındağı videofon aldına otırıń

- Bayan etińiz, tuńlayman, Abat Baxtiyar ulı».

Usı syujetten Abat Baxtiyar ulı jerliklerdiń dus kelgen belgisiz, burın kosmos kartasına túspegen planetanı sırtınan qarağanda buwdaqlanğan aqshıl tútinge megzetedi. Olar bul belgisiz planetağa tereńnen úyrenbey turıp kirip barıwdı maqul kórmedi. Usı arada Isok ózin dawalap atırğan shipaker Jikandest penen jolın tawıp qashıp baratırğanda jerlilerge dus keledi.

Alangolılardıń jer planetasındağı dáslepki tásirlerin sáwlelendiriwde avtor tásirli usıllardan paydalandı. Olardıń oyınan ótken pikirlerin avtor júdá sheberlik penen beredi. Bayanlaw tili Bular qol miynetin saplastırıp, eginlerin «aqlı mashina»lardıń járdeminde egip, avtomatlasqan túrde jasaw múmkinshiligine iye emes pe eken?

Adam psixologiyasın tekseretuğın apparatqa, belok zavodlarına, mınanday 50 mın km sekund tezlikke iye kosmos korabline, aeromobil, kvantoletlerge iye, jáne de kibernetika, avtomatika tarawında da úlken miynetsiz jasaw usılların bilmeydi, dep oylaw aqlıǵa uǵras kelmes, sirá! Joq, bizler sum, jaman niyetli adamlarǵa tap bolǵan ekenbiz. Jaqsı bolǵanda mına biysharalarǵa jeńillikler tuyǵızar edi..., degen

pikir oylarınan ótken alangolılardıń júzindegi gúdikti ańlağan Abat Baxtiyar ulı aeromobildi diyxanlardıń qasına qondıradı.

Avtor sheberligi usı jerde anıq kórinedi yaǵniy, jerlilerdiń shın miynetti súyiwi, insan qolı menen jaratılǵan ónimniń sapası hár qaysı jemisten tatlı ekenligin hátte, insan salamatlıǵı ushın da paydalı ekenligin diyxanlar tilinen bılay bayan etedi. Diyxanlar fizikalıq miynetti súyetuǵın bolǵanlıqtan ıqtıyarlı túrde islep atırǵanlıǵı, olar ushın miynetsiz ómirdiń qızıǵı da joqlıǵın aytadı. Bolmasa qashshan-aq usınǵan edi ǵoy, avtomatlasqan túrde jasawdıń jobasın qabıllamadıq. Miynet – bul sporttıń bir túri, adamnıń den sawlıqlı, mıǵım bolıwına alıp keledi. Fizikalıq miynet islep shınıqpaǵan adamdı mına Gózzal qızımız-ám emley almaydı, - deydi appaq saqalı selkildegen diyqan ata sóziniń izin házilge aylandırdı.

Jerlilerdiń payda bolıwı alangolılar ushın úmit ushqını boldı. Olar arawlı signal aparatı arqalı ekewin sınawdan ótkeredi. Apparatı medicina ilimleri doktorı, professor Gózzal Muratova basqaradı. Signal aparatı olardıń haq niyetli, sap hújdanlı ekenligin dáلیلlegenligin soń Isoktiń betindegi tırtıqtı sebebin soraǵanında olar Alangodaǵı qáweterli jaǵdaydı keńnen aytıp beredi. Olarǵa úmit názerin tigedi. Bul halat alımlardı oylandırıp, alangolılardı zalımnıń qolınan azat etiwine túrtki boladı.

Professor Muratova Kosmetika instituri klinikasında Isoktiń júzin operaciya etedi hám usılay olar arasında jıllı sezimler oyanadı. Jer kosmos keńisligi izertlew Akademiyası Ay bóliminiń baslıǵı akademik Abat Baxtiyar ulı, professor Antonov, Shyuller Klyus, Gózzal Muratova, injener Xachatryan taǵı basqa bir neshe ilimiy xizmetkerlerden ibarat Alangonı úyreniw topar Isoktiń bassılıǵında Alango planetasına uzaq, qáweterli saparǵa jol aladı.

Jawızlar jaqsı niyetlilerge qaraǵanda tez til tabısıwı, jamanlıqtıń ayaǵı shaqqan bolıwın Senjekin tárepdarların bir planeta yadrosındaǵı arawlı tayarlanǵan orınǵa jasırıp úlgeriwi menen baylanıstırdaı . Onıń ózi bolsa tasalasada Alangoǵa kelip, jasırınıp júrip tıń-tıńlaydı.

Senjekinmiń oy júritiw, máselege sheshim izlewdegi operativligin syujetlerden ańlawǵa boladı. Bir kúni onı Sejinuts degen birew tanıp alıp, dárhal asılıp qılǵındıra basladı. Jaqsımiń oyıda jaqsı boladı, degen túsinik shıǵarmada jaqsı ashılǵan. Onıń biygúna adamǵa azar berme, dep qırılǵanına ayap, múmkin ol emes shıǵar, rastan da, dep qolların jazdırǵanında, betaldına sebilgen iysi bád nárseden, endi Senjekin emes,

ózińniń dem alıwı qıyınlasıp, qol-ayaqlarınıń dimarı ketip, salpawsıp, qanlarını uyıp baratırǵanıń sezedi. Jaman bári-bir niyetin orınladı. Senjekin tez onıń túrindey maska kiyip aldı, murtlash, sulıwshıq betli, qustumsıq murınlı, úyli-jaylı jigıt bolıp shıǵa keldi, jawızlıqtıń shegarası joqlıǵın usı mısaldan da kóriwimizge boladı. Olarǵa Senjekin qarılıq qıladı lekin, hiylesi ótpey sheginedi. Jerliler Alangoǵa kelip, jańa rejelerin ámelge asıradı. Eń dáslep planeta xalqınıń turmısın úyrenedi. Olardı oqımshı qılıwǵa tırısadı. Bul arada Senjekin qansha qılaplıqlar qılsa da bári bir maqsetine jete almaydı.

Waqıyalar dawamında avtor qaysı planeta da jasamasın tiri jannıń maqseti jaqsı, tinish, tatıw jasaw ekenligin túsindirgisi keledi. Onı ashıp beriw ushın unamsız obrazlar, apatshılıqlar, ashınarlı halatlardı izli-izinen toqıp shıǵaradı. Birlesken jeńiske erisiwin, dúnyada jaqsılıq qalıwın qatar mısallar menen keltiredi.

Avtor qansha jawız bolsa da Senjekin aqırında keshirim sorap, ózin qurban etiwın oqırmanıń kóz aldına eleslete alǵan.

Juwmaqlap aytqanda, Allanazar Ábdievtiń «Ájayip adamlar» shıǵarmasında súwretlenip atırǵan waqıyalar kórkem-ilimiy toqımaǵa tiykarlanǵan bolıp, shıǵarmada jasalma fantastikalıq planetalarda ómir barlıǵı avtor tárepinen sheberlik penen sızip bere alǵan. Shıǵarmanı bastan-ayaq oqıp otırsańız sol planetalarǵa túsip qalǵanday sezinesiz ózińizdi. Bul tiykarınan avtordıń sheberliginen hám kórkem-ilimiy fantaziyasınan derek beredi. waqıyaların kórkem súwretleniwi arqalı ilimiy-fantasikalıq oylawdı ele de tereńnen úyreniwge eristik.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2002.
2. Мәмбетов К. Әдебият теориясы. – Н., «Билим». 1995.
3. Ja'rimbetov Q. A'debiyattani'wdan sabaqlar. Oqıw qollanba. No'kis, «Qaraqalpaqstan», 2012.
4. Әбдиев А. Қарақалпақ қосығы. (Повестьлер, гүрриңлер, тымсаллар, интермедиялар хәм сценарийлар). – Т.: «ТАМАДДУН», 2021.
5. Есенов Ж. «Талант қырлары». А.Абдиевтың прозасындағы гейпара поэтикалық өзгешеликлер. Қарақалпақ әдебияты. 2014-жыл №5
6. «Қарақалпақстан спорты» газетасы материаллары.
7. [PRESS LANGUAGE IS A QUALITY OF LITERARY AND ORAL LANGUAGE SIZE](#). G Seitnazarova - Конференции, 2020

8. [Relativity of the Genre, Theme, Idea and Image in Artistic Expression.](#)
Suxanatdinovna.

SG

